
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2008 (год. XVII), ISSN 0861-7902

ИНТЕРВЮ

МОЯТ ЖИВОТ

Е РОДНАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

(интервю на доц. Елена Налбантова с акад. Иван Радев)

□ **Елена Налбантова:** Когато преди пет години осмислях Вашите книги, посветени на Търновския край¹, видях една тенденция, която постепенно се разпростря и върху други територии на Вашите търсения – усилието да преодолеете онова, което понякога наричате „деперсонализъм”. И в търновските си книги, а и в такива изследвания, като „Таксидиоти и таксидиотство по българските земи” (1996), „Българската литература на XIX в. – от анонимност към авторство” (2002), „Девическият манастир “Свети Пантелеймон” в село Присово” (2005), „Българският храм „Св. св. Кирил и Методий” в Букурещ” (2008), Вие се стараете, като разказвате за миналите събития, да го правите през съдбите на участниците в тях, да раздипляте гънките на отминалото време, за да извадите наяве забравени имена на хора, оставени засенчени от интереса към ограничен кръг общественици и творци.

За да обедините част от проучванията си, сте избрал метафората „личности и явления от втория ред”, която е станала и заглавие на последната Ви, излязла преди дни книга².

От какво се роди тази метафора, какви редове си представяхте, когато пишехте тези страници – редовете в театъра или „редовете на борбата”?

□ **Акад. Иван Радев:** Истина е, че една от основните насоки на усилията ми през последните години – тя по-скоро се отнася за явления и процеси в областта на историята и културата, а не толкова в сферите на естетическото – е те да се персонализират във възможно

по-големия обхват от личности, които ги олицетворяват с делата си. Това ще рече – да се правят изследвания не само за “Раковски, Каравелов, Левски, Ботев, Караджата”, а и за ония от техните съвременници и следовници, които се оказват на по-долните “стъпала”, но без които идеите, взривяващи и акумулиращи националната енергия в името на бъдещ национален просперитет и идентичност, щяха да си останат или само “на книга”, или като самоцелен пожертвователен акт. Персонализацията на историческото минало, ако искаме то да проговори на новите поколения, наред с променения подход към фигурите от Пантеона, предполага навлизане сред неустояваните доскоро с внимание негови дейци, разширяване на кръга участници в процес, по традиция и инерция олицетворяван единствено чрез съдбата на най-заслужилите.

Усилията в този формат се налагат с цялата си съдбоносност особено в последно време, когато амбициозно стартира “проектът”, пораждащ недоверие и подозрителност към ценностите, завещани от нашето далечно и по-близко минало. Той би имал известен положителен смисъл, ако “изпълнителите” на този проект – чужди и наши – не го превърнаха в инструмент и философия за пълно деисторизиране на мисленето новите поколения, за насаждането на тотална негация към всичко, което предлага втората половина на 20 век, на нагона за деструктивно възприемане на онова, което съставя пантеона и на по-далечното минало.

Формулата “Личности и явления от “втория ред” зае мястото си на заглавие едва в една от последните ми книги, отпечатана през лятото на 2008 г. Но проблемът ме занимава доста по-отдавна. Свидетелство са не само отделни публикации в сборници и в периодическия печат, но и редактираната от мен библиотечна поредица от “малки книги” ”Орис”. В нея влизат не само мои текстове. Аз я ценя именно защото обслужва същото разбиране и оповестява представата за достойни личности, които се тулят в гънките на голямата история, но без които тя нито би имала жив образ и покритие, нито убедително и пълно би защитила своя смисъл.

Ако трябва да избирам от двете предложени във въпроса – дали “редове в театъра”, или “редове в борбата” – като поклонник на св. Софроний Врачански, който още през 1809 г. подготвя книгата “Театрон политикон, сиреч Гражданское позорище”, бих се задоволил с първото. Но за българина на Новото време понятията “борба” и “в редовете на борбата” са били винаги актуални с алтернативността си не само в

техния строго революционен вариант, а изобщо – като начин на неговото съществуване. Тук всъщност категоризацията “втори ред” е доста условна и е “отворена”.

✧ **Е. Н.:** Един въпрос в контекста на предходното ми питане: **Какво би видяло българското Възраждане на сцената на съвремението?**

✧ **И. Р.:** Ако правилно разбирам въпроса – като че ли се налага да поразсъждавам върху следната картина: как биха се чувствали представителите на възрожденската ни интелигенция в ситуациите и атмосферата на живота, който е наложен на българската общност днес?

Трудно ми е да си ги представя – не само тези от “първия ред” в лицето на Раковски, Славейков, Каравелов, Левски и Ботев, но и скромните “личности от втория ред”. Още повече да правя догадки за техния тип присъствие и поведение, да предлагам изводи, да поддържам твърдения за тях като част от нашата съвременност. Макар че като добре организиран хаос и степен на несигурност и “заstrasеност на живота”, като наложена зависимост отвън, съвременният живот на българина не би ги изненадал и би им напомнил с нещо за тяхното време.

От друга страна, липсата на национални идеали, на градивна етноцентрична философия, на естествена селекция на личностите, които трябва да олицетворяват лицето на нацията днес, би ги подтикнала да направят своя избор под формата на отказ да са наши съвременници и с цената на всичко да напуснат “сцената на съвремението” и да ги видим готови за връщането си в своето възрожденско време. Луксът и бонусите на днешния бит едва ли биха съблазнили всичките, защото тяхната илюзия за “по-друг живот” винаги е включвала не само неговата промяна по посока на материалното, но и неговото хуманизиране и духовна извисеност.

✧ **Е. Н.:** Традиционно се е наложила представата, че епохата на Възраждането е епоха на ентузиазъм, на готовност за саможертва – жертва от различен характер – но в името на идеи, стоящи извън непосредствените нужди на отделния човек. **Вглеждането отблизо в ежедневието на тогавашните хора, в техните жестове, засилва ли, или разколебава една такава представа?**

✧ **И. Р.:** Тази представа не е просто традиционна, тя е и реалната, истински отвеждащата към същността на възрожденците, независимо дали те са от “първия”, “втория”, или “третия ред”. Разбира се – без понятията “ентузиазъм”, “готовност за саможертва” да се тре-

тират опростенчески като плод на наивизъм и нискостеблени илюзии, а да се отчита тяхната осъзнатост и хуманистичен заряд. Преди години издадох трите си книги: “Столица на оцелелите”, “Белочерковският апостол” и “Дългата памет”. Връзката между тях е не на сюжетно равнище, не чрез съдбите на един и същ персонаж, а точно израз и покритие на единните нагласи и готовност за саможертва в името на отечествен дълг от “големите” (Каравелов, Славейков, Стамболов...), през наименованите (Бачо Киро Петров, поп Харитон, Димитър Георгиев-Певеца, Васил Неделчев, поп Балчо Колев...) до неоставилите име в учебниците по история.

В “речника” на възрожденеца, както ни убеждава Найден Геров, липсва думата “консенсус” – може би защото явлението просто е било не в сферите на спекулативната комбинаторика, а реална практика и зад нея застават множество от стигналите до нас свидетелства. Доказателство е и фактът, че Отец Матей Миткалото ще намери общ език с английския възпитаник Тодор Лука Лефтеров, тежкия габровец Цанко Дюстабанов с простия занаятчия Христо Книговезеца, Левски с Любен Каравелов, Ботев с Йордан Инджето и т.н. Колкото и да се вираме в делата на всеки от тях и да излизат наяве подробностите, така и не откриваме диктата на безграничната себичност и озлоблението, на хищническата жажда за материално замогване и озверяването в сферата на морала и взаимоотношенията.

✠ **Е. Н.:** За нас, българите, Новото време започва с обръщане към миналото. В „славното българско минало” Паисий Хилендарски и десетките му съмишленици са търсили основания за самочувствие и престиж, а от там и увереност, че имаме бъдеще, което е виждано именно в свободна и независима национална държава.

В един етап от развитието на политическата антропология беше актуална идеята, че живеем в епохата на отмирането на националните държави, а с тях и на отмирането на онези ценности – персонални и общностни, които усилието да се изгради национална държава, е направило свещени. Стана ясно обаче, че днешният свят все още се нуждае от институциите, изработени от националните държави, независимо от разрастващите се аспекти на глобализация.

В тази връзка какви опори може да търси съвременният човек в познанието за българското Възраждане?

✠ **И. Р.:** Трудно ми е дори само да изредя насоките на живота, който водим, за които Възраждането чрез своите личности е

оставило своя изстрадан опит, образци на поведение и отговорите си. Ще повтора – дейци като Паисий, Софроний или Бозвели, като Славейков или Раковски, като Левски, Каравелов, Ботев или Стамболов не са случайно появили се на “сцената”, те не са отгледани от чужди тайни служби и подкрепяни от съмнителни фондации, а са продукт на обективна и жестока селекция в условията на една жестока действителност. Затова поведенческият жест и изповядването от тях – без значение дали става дума за “Другия”, за поробителя, или за съседите ни от юг или запад, или за Западна Европа – е синтез и аналог на достойна национална позиция и общочовешка толерантност. Продължавам да твърдя, че един Христо Ботев и сега остава като непостижим за нас вариант на защитено национално достойнство и максимална отвореност към ценностите и съдбата на света.

Но отговорът на въпроса има и своята втора страна. А тя ни изправя пред стената от безхаберие, високомерие, чуждопоклонничество и тотална нечувствителност на нас самите днес спрямо поуките и посланията на българския 19 век. С овчо доверие и безкритичност към всичко предлагано, идвашо и предписвано отвън – категоричност, с която никога в християнска България не са се приемали дори “Десетте божии заповеди”. Обаче стане ли дума за родната традиция – и то се случва толкова рядко, та примерите изобщо не впечатляват! – опитът е предрешен и обречен.

✠ **Е. Н.:** Друг аспект във Вашите интереси към създаденото през Възраждането разкрива книгата Ви „Другото лице на възрожденската литература: Речник на псевдонимите; Животът на термините; Погребаните книги” (2006). Тя се нарежда на една лавица с други Ваши по-ранни книги, като например „Библията и българската литература” (1991, 1999). Любопитно ми е **какви мотиви провокират у Вас подобни**, да ги наречем „статистически”, **усилия**.

Не Ви ли плаши мисълта, че обговарянето на маргиналиите във Възрожденската литература е знак за изчерпан потенциал във връзките ѝ с новите времена – връзки и с културата, и с идеите? Или формулирано по друг начин: **Мислите ли, че едно такова „речниково” архивиране на Възраждането е в състояние да уплътни зейналите кухни в познанията на днешния човек за миналото на българската литература и култура?**

✠ **И. Р.:** Мотивите, които провокират подобни “статистически усилия” – а те не са сред маргиналиите на Възраждането, както е

отбелязано във въпроса, – са същите, които са ме карали да се занимавам с делото на “големите”, с “личностите от втория ред”, с “любовните истории и авантюризма на възрожденеца” и пр. Оправдано или не, считам, че нещата в тази насока са останали недовидяни и е нужна професионална намеса за обобщаването им. Без да осъзнаем и без да утвърждаваме техния дял в процесите, няма как да постигнем тяхната пълнота, а и реална е заплахата чрез свръхинтерес върху “големите” да банализираме и тривиализираме отношението си към тяхната роля.

За мен винаги важното и определящото е било не дали даден проблем е престижен и модерен, дали е адекватен на предписваното от практиките на други литератури. За да се насоча към него е достатъчно да е неизследван и да предполага открояването на определени истини за българската литература. Продължава да ми е чуждо глосаторското репродуциране на проблематика и тип интерпретации, предлагани от чужд естетически опит върху явленията и “гърба” на родната литература. Не че тя е суперуникална, но ме интересува специфичното, иманентно заложеното, а не възможностите, които тя предлага като нагледно средство за нечия иноземска доктрина.

Стъписа ме наскоро чувото или прочетеното – как български специалист е посъветван да направи справка за проблемите, които занимават учените в САЩ и въз основа на нея да програмира собствените си научни занимания. Прозвуча ми абсурдно, като зле скроен виц – може би защото не съм физик, химик или специалист по нанотехнологиите, а съм се обрекъл на родната българска литература, чиито нерешени проблеми ме връхлитат постоянно, преследват ме и насън...

Един историк на литературата не би трябвало да се ръководи от това как “днешния човек” гледа на “миналото на българската литература”. Тя е голямото и трайното, а този “днешен човек” е мимолетното като визия към нейната същност. По-тревожното е не самият той с неговата гледна точка и нулева степен на интерес към авторите и образците на родното художествено слово, а обозначената от него тенденция, която заплашва да се превърне в част от философията и опорите на живота занапред.

⌘ **Е. Н.:** Макар че в усилията Ви от последните години преобладава интересът към възрожденците и явленията във възрожденската култура „от втория ред” (можем да го видим и в иницирирането на поредицата „Търновски църкви и манастири”³), проследяването на Вашата библиография разкрива, че носите постоянно любопитство към

оставеното от Ботев – освен подготовянето в началото на 90-те години на XX в. на томче с поезията и прозата му в поредицата „Малка ученическа библиотека”, от 1994 г. Вие „правите” своята книга за Ботев – тя вече е неколkokратно преиздавана (1995, 1998, 2008), като при всяка следваща поява книгата „Ботевото творчество” обикновено е разширявана с нови текстове. Мисля, че – макар и с различен обект на говорене – книгата за Ботев би могла да се нареди не само до „Венета Хр. Ботйова : Живот преди и след Ботев”, която издадохте през 2003 г., но и към вече двукратно излезлия отново с допълнения свод от спомени „Левски в паметта на Търновския край” (2007, 2008). **Какво ново и не(раз)казвано за тези двама най-привлекателни за българското слово национални герои споделят Вашите книги?**

✧ **И. Р.:** И в “моя пантеон”, като на всеки редови българин, Ботев и Левски стоят един до друг. Но опитите ми чрез усилията и възможностите на Словото да се докосна до личността и делото им са с различен знак и натовареност. Това не предполага успоредяване, още по-малко допълване, както е естествено да се възприемат посветените страници на Ботев и на Венета Ботева. Ако има пресечна точка на съдбите им в писаното от мен – това са специфичните варианти на тяхната сакрализация и посланията, които всеки от тях изпраща до нас от Небето. Пък и двете книги са много различни по характер и насоченост – факт, който не обезсилва вътрешната ми убеденост, че при всяка от тях претърпях своето поражение...

По-лесна за обясняване, но не и като окончателна реализация, е “Левски в паметта на Търновския край”. Тук “неразказаното” идва със своята точно очертана географска територия и неограничеността на визиите от лично, местно или анонимно естество, така както ги е съхранила легендата, преданието, мълвата, препредаденият спомен... Колкото до “Ботев и неговото творчество” – при нея интерпретаторското начало не цели пълна обхватност на делото му, залага на фрагмента като подстъп към един или друг проблем, към един или друг момент, към едно или друго проявление на неговата личност. Отдавна съм се убедил – насочих се късно, а явлението Ботев е тема за един цял живот.

✧ **Е. Н.:** И в контекста на говоренето за Ботев и неговата Венета, за Левски и Иван Капетан, как мислите, **недостатък или предимство е била младостта на българските възрожденци и младостта на епохата?**

✧ **И. Р.:** В никакъв случай недостатък, защото тя им гарантира проявената всеотдайност и себеотрицание.

Дали е предимство, ми е трудно да съдя.

По-скоро младостта на възрожденците ни от поколението, което заложи себе си в процесите на последните две десетилетия и младостта на епохата като набор от вдъхновяващи цели и идеали, се оказа техният исторически отреден им шанс да осигурят друго бъдеще и съдба на България.

✧ **Е. Н.:** Една друга много натрапчива тема, която се появява във Вашите книги през 90-те години, е темата за самотата Ви в света на живите. Тогава Вие говорехте за „невидимо Братство” на съмишленици, в което търсите убежище от духовната пустота на настоящето си. В книгите от следващите години тази имагинерна общност вече не е призовавана за свидетел и убежище. И спонтанно възникват въпросите:

Лесно ли е да си единственият член в невидимото Братство на самотниците?

✧ **Какво Ви дава и какво Ви ограбва това „членство”?**

Чувствате ли се като проводник за обмена на енергии между миналото и бъдещето?

✧ **И. Р.:** Тази малка каскада от въпроси не засягат литературата, но са от съдбоносно значение за всеки, който се занимава с литература. В началото на 90-те години, в рамкиращите книгата ми “Търновска хроника” текстове, дадох малко нескопосан като метафора израз на състоянието, в което бях тогава. Но тогава такъв документален тип литература не намери своите читатели – тя нямаше как да бъде по “сергиите” на улицата, а в книжарниците никой не влизаше. Скромното ми мнение и сега е, че тогава улучих нещо, което тепърва се задава.

С годините усещането ми за самотност се задълбочава – от строго индивидуално, започнаха да натежават индикациите от социален и колективно-психологически характер, за да се превърне то в застрашаващ равновесието на духа и намирения смисъл в заниманията с българска литература фактор. Отпаднаха по житейските стъгди или в неби-тието близки ми хора, около мен почти не останаха такива, на които да се доверя, с които да споделя, които да ме съжалят, да ме разберат...

Ще призная, че макар и човек на дълга и въодушевлението, приел за верую поговорката “залудо работи, залудо не стой празен”, имам часове, когато самотата ме връхлита с опустошителна сила. За да си се обясня и дирейки опори – дори се опитах в книга, на общия възрож-

денски фон, да портретувам “великите самотници” на възрожденското време. Все по-трудно ми е да си осигуря оня емоционален и мисловен статус с присъщите му илюзии, наивност и приповдигнатост, нужен за вяра и залагане на Словото. Иначе – си пиша книгите, които намирам за “полезни”, те все още и излизат, без да съм убеден, че намират читатели... Но времето, когато си тананикал стихчето на романтичния герой на Етел Л. Войнич (“Мушица весела съм аз – сега и в смъртния си час”) и усамотяването е било желано убежище в дните на писане, а не самотата като твой постоянен дом, няма да се върне... Иначе – ти трябва да продължиш!

✠ **Е. Н.:** Можем ли да мислим за Вашите усилия да изпълните с образите на живели някога хора както „първите”, така и „вторите”, а вероятно и следващите „редове” като за пренаписване на сакрализираната „епопея на забравените”?

✠ **И. Р.:** Не намирам изобщо за уместен паралела и отпавката на моите занимания със сакрализираните факти от българската литература на 19 век. При мен наистина не става дума за “пренаписване на сакрализираната “епопея на забравените”. Вече уточних за мотивите на усилията ми с този знак.

По-друг е въпросът, ако погледнем на делата и подема на българската общност през Възраждането през призмата на епопейното начало. “Епопеята” в нейния класически вид – такава, каквато я знаем от “Илиада”, “Пан Тадеуш” и “Кървава песен”, – посветена на този мощен с полетите и паденията на духа си, с излъчванията и неподражаемостта си “макросюжет”, би трябвало да включва и личностите и явленията от “втория ред”. Там някъде виждам скромното място на моите усилия, на моите книги.

✠ **Е. Н.:** Вярвате ли и надявате ли се, че е в потенциала на учения – литературовед, културовед да породи, подобно на самотния електрон, нов живот в българската Вселената?

✠ **И. Р.:** Разбира се, че не вярвам – особено в днешната ситуация, особено утре с бъдещето, което ни очаква. Пък и изобщо. Но не това е ролята и мисията му – да взривява и кардинално да променя живота. Достатъчно е да поддържа илюзията за смисъла на очовечаването на този живот, да е на страната на Доброто, защото други социални слоеве достатъчно резултатно се грижат да не е в застои Злото. Но хуманитаристиката все по-трудно изпълнява и тази скромна задача – формите на Доброто не са се променили от времето на Христос, а всички сме свидетели в какви чудовищни размери са натрупванията от вложената интелектуална енергия за обслужване на Злото.

✧ **Е. Н.:** И последен въпрос: **Преди десетилетия един писател озаглави своя книга “От планината възвестявай”. Какво вести днес от своята самотна планина академик Иван Радев?**

✧ **И. Р.:** На поета, на художника или артиста – дори в добре организирания хаос, заплашващ ни с обещанието за вечност – тази осанка му прилича, като продължение на традицията за самоназоваването си като пророк. Та – чест и слава на всеки, които си отрежда тази пределно извисена мисия – само от “планината да възвестява”.

Ролята на вестител и прорицател няма как да я отнесем към тези, които се занимават с миналото – било то история, било литература. Знаем ги как се ровят в архивите и притичват до компютъра да споделят своите догадки и предположения, как се чувстват несигурно, когато се занимават с “избраното” и загърбват “събраното” като образ на отминалите събития и личности. В битието си на “черноработник” няма какво да вещая, освен да изразя пожеланията и надеждите си, че все още има и ще има такива, които да са на страната на литературата и изкуството, които да живеят с ценностите на българската литература. За себе си съм наясно – недоизвървяният от мен път, който ми е отреден от Естеството, е “еднорелсов” и ще премине, без да ме блазнят евроизкушенията и алтернативите, сред онова, което е личности и явления на българската литература, история и култура на 19–20 век.

Октомври 2008 г.

В. Търново

БЕЛЕЖКИ

¹ **Налбантова, Ел.** Търновските книги на проф. Ив. Радев // Велико Търново, 27 март 2003.

² **Радев, Ив.** Литература и култура на Възраждането. I. Личности и явления от „втория ред”. В. Търново, 2008.

³ **Радев Ив.** и др. Храмът “Св. Николай” – Велико Търново. В. Търново, 2003 (Библиотека Търновски църкви и манастири; [1]); История на църквата „Св. Константин и Елена” – Велико Търново. В. Търново, 2004 (Библиотека Търновски църкви и манастири; [2]); Темелски, Хр. Соколският манастир „Св. Успение Богородично” край Габрово. В. Търново, 2004 (Библиотека Търновски църкви и манастири; [3]); Радев, Ив. Девическият манастир “Свети Пантелеймон” в село Присово. В. Търново, 2005. (Библиотека Търновски църкви и манастири; [4]).